

УДК 343.131.5 : 341.231.14

Оверчук С. В.*адвокат, кандидат юридичних наук**(Навчально-науковий інститут права ім. І. Малиновського
Національного університету «Острозька академія»)*

УМОВИ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В КОНТЕКСТІ ПРЕЦЕДЕНТНОЇ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Визнання юрисдикції Європейського суду з прав людини, реформа органів правоохорони та правозахисту, потребують визначення універсальних європейських стандартів в галузі права, їх імплементацію у національне законодавство та зміну парадигми надання юридичної допомоги. Інститут правової допомоги в Україні зазнає суттєвих змін: формується нова система безоплатної правової допомоги (БПД), розширюється сфера адвокатської діяльності, оновлюється процесуальне та спеціальне законодавство. В цьому аспекті Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі Конвенція) та Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права відіграють роль правового орієнтиру щодо забезпечення прав людини в країні.

Становлення нової концепції безоплатної правової допомоги, поєднане з реформацією адвокатури, створило чимало правових проблем, вирішення яких викликає суперечки серед науковців, адвокатів та чиновників. Чільне місце у цьому дискурсу посідає проблемне питання,

---

© Оверчук С. В., 2016

© Національний університет «Острозька академія», 2016

-
- Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

хто має право і за яких умов отримати юридичну допомогу за рахунок бюджетних коштів. Розв'язання цієї складної проблематики полягає у застосуванні стандартів доступу до безоплатної юридичної допомоги, які Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) сформулював у своїй прецедентній практиці.

Наукові дослідження судової практика ЄСПЛ та права на захист репрезентовано в чисельних працях європейських науковців, серед яких чимало українських, зокрема, А. Бущенко, Д. Гудима, О. Дроздов, В. Касько, П. Рабінович, Т. Фулей, С. Шевчук, О. Яновська та інші.

Метою роботи є дослідження судових прецедентів ЄСПЛ щодо забезпечення права особи на захист у розуміння Статті 6 § 3 (с) Конвенції в контексті надання безоплатної юридичної допомоги. Для досягнення мети дослідження поставлені *наступні завдання*: проаналізувати рішення ЄСПЛ, законодавчу практику врегулювання умов надання БПД в країнах Європи, а також виявити прогалини правового врегулювання надання субсидованої юридичної допомоги в Україні та розробити пропозиції з їх усунення.

Право на безоплатну правову допомогу: теоретичні та практичні аспекти. Європейський суд з прав людини у численних своїх рішеннях тлумачить пункт 3 статті 6 Європейської Конвенції про захист прав людини щодо права обвинуваченого на захист, як важливу гарантію справедливого правосуддя, становим елементом якого є також право на безоплатну правову допомогу. Страсбурзький Суд на основі Статті 6 § 3 (с) Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод розробив докладні правила про порядок надання безоплатної правової допомоги. Деякі з цих правил були підтверджені Комітетом ООН

-
- Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

з прав людини щодо застосування Статті 14 (3) (d) Міжнародного Пакту про громадянські і політичні права.

Право на безоплатну правову допомогу є лише одним з аспектів конвенційного права на правову допомогу в кримінальному процесі, складовими елементами якого також є право на ефективну допомогу захисника, право на вибір захисника і відмова від нього, право на спілкування з захисником і забезпечення конфіденційності такої комунікації.

Безоплатна правова допомога за визначенням Європейського суду повинна бути дієвою та ефективною. Суд зазначає, що підпункт (с) пункту 3 Статті 6 Конвенції гарантує право на адекватний захист в ході судового розгляду, який здійснюється як особисто, так і за допомогою адвоката; це право посилюється обов'язком з боку держави надати в певних випадках безкоштовну юридичну допомогу. ЄСПЛ нагадав, що Конвенція покликана гарантувати не теоретичні або ілюзорні права, а їх практичне і ефективне здійснення; це особливо справедливо по відношенню до права на захист, яке займає чільне місце в демократичному суспільстві, як і саме право на справедливий судовий розгляд, з якого воно випливає. Як вірно підкреслюється, в Статті 6 § 3 (с) говориться про «допомогу», а не про «призначення захисника». Саме призначення ще не забезпечує ефективної допомоги, так як призначений адвокат може померти, серйозно захворіти, протягом тривалого періоду бути позбавлений можливості діяти або ухилятися від виконання своїх обов'язків (ECtHR 13 May 1980, *Artico v. Italy*, № 6694/74, para. 33).

На проблемні питання інституту безоплатної правової допомоги неодноразово звертали увагу в своїх працях як українські, так і іноземні науковці. На думку професора О. Г. Яновської надання безоплатної

▪ Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

правової допомоги має розглядатися не як акт благодійності щодо незабезпечених, а як зобов'язання, покладене на суспільство в цілому. При цьому кожна особа має бути наділена правом на необхідну безоплатну правову допомогу адвоката в судовому провадженні, будучи, наскільки це можливо, вільною у виборі кваліфікованого захисника. Водночас відповідальність за фінансування безоплатної правової допомоги має бути покладена на державу [1, с. 202]. Професор В. Т. Нор вважає, що окремим приписом, який складає інститут сприяння захисту (*favor defensions*), є залучення захисника слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням (ст. 49 КПК України) [2, с. 200-201]. В свою чергу Джеремі МакБрайд зазначає: «... право на допомогу може зобов'язувати державу забезпечити адвоката й оплату його послуг в разі, якщо відповідна особа немає такої змоги. Особливо це стосується випадків, коли рівень компетентності обвинуваченої особи та (або) наслідки її засудження є такими, що надання правової допомоги в такий спосіб відповідатиме інтересам правосуддя. Проте право на правову допомогу – незалежно від того, надає її держава, чи ні – не означає, що воно не підлягає регулюванню, зокрема в випадках, коли цілком можливе спричинення шкоди для процесу судового розгляду» [3, с. 19-20].

Відзначимо, що забезпечення справедливості і ефективності процедур вирішення питання про надання субсидованої юридичної допомоги, розглядається Судом з прав людини як позитивний обов'язок держави. Однак, безкоштовна допомога юриста не є безумовним правом кожного. Можливість отримання безкоштовної допомоги є додатковою гарантією доступу до правосуддя для тих, хто не може сам оплатити юридичні послуги. Таким чином, в рамках будь-якої програми безкоштовної допомоги повинні існувати підстави для надання послуг за державний

-
- Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

кошт, а також процедури прийняття рішень по запитах про надання таких послуг. Міжнародно-правові документи не містять конкретних підстав надання безкоштовної допомоги, однак вимагають, щоб процедури прийняття рішень про надання безкоштовних юридичних послуг були справедливими і ефективними [4, с. 491].

Забезпечення реалізації права на БПД, у відповідності до конкретизованих умов її надання, вимагає впровадження державою ефективного правового та організаційного механізму, заснованого на європейських стандартах. Страсбурзький суд вимагає, щоб умови надання допомоги за рахунок держави були досить чітко визначені, а процедура розгляду запиту на допомогу була прозорою і зрозумілою громадянам. Згідно судових прецедентів ЄСПЛ невинесення національними інстанціями формального рішення у відповідь на клопотання про надання юридичної допомоги вважається порушенням (ECtHR 4 March 2003, *A.V. v. Slovakia*, № 41784/98). У справі «Бобровський проти Польщі» рішення, в якому не було вказано причин відмови в наданні безоплатної правової допомоги, було визнано довільним і таким, що порушує право на доступ до правосуддя (ECtHR 17 June 2008, *Bobrowski v. Poland*, № 64916/01). На позитивний обов'язок держави діяти активно у наданні БПД вказав ЄСПЛ у справі «Талат Тунч проти Туреччини» (ECtHR 27 March 2007 року, *Talat Tunz v Turkey*, 32432/96, para. 61): «Певно ж, що перешкоди, які стояли на шляху ефективного дотримання прав на захист можна було подолати, якби національні органи, усвідомлюючи труднощі, з якими мав справу заявник, діяли активніше в напрямку забезпечення того, щоб заявник дізнався про можливість вимагати для себе безкоштовного адвоката за призначенням. Однак органи влади виявили пасивність, тим самим нехтуючи своїм обов'язком забезпечити рівність сторін в судовому процесі...» [3, с. 367].

-
- Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

Забезпечення реалізації цього права в значній мірі залежить не тільки від держави, а й від адвокатської спільноти. Відповідно до Основних положень про роль адвокатів (прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам у серпні 1990 р в Нью-Йорку) [5] уряди мають забезпечити необхідне фінансування та інші ресурси для юридичної допомоги бідним та іншим незаможним людям. Професійні асоціації адвокатів мають співробітничати в організації та створенні умов подання такої допомоги. Ці самоврядні асоціації мають кооперуватися з урядами для забезпечення права кожного на рівний та ефективний доступ до юридичної допомоги, з тим, щоб адвокати були здатні за відсутності недоречного стороннього втручання давати поради і допомагати своїм клієнтам згідно із законом та визнаними професійними стандартами й етичними правилами. (дивись пункти 3, 6, 7, 25 Основних положень).

В Україні право на правову допомогу є конституційним правом кожної людини, яке гарантується державою. Стаття 59 Конституції проголошує: «Кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура». Оскільки право на одержання безоплатної правової допомоги закріплено в Конституції України, то воно відноситься до основних, тобто конституційних прав і свобод. Тому право на безоплатну правову допомогу в числі інших основних прав і свобод складає основу правового статусу особистості і як конституційне право володіє найвищою юридичною силою і підлягає підвищеному захистові. На рівні Конституції України право на безоплатну правову допомогу відображає постійні

-
- Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

правовідносини суб'єктів конституційного права і характеризується своєю нормативністю [6, с. 12].

Основні правові стандарти у сфері надання БПД закріплені в Законі України «Про безоплатну правову допомогу», в статті четвертій якого наголошується, що при реалізації права на безоплатну правову допомогу не допускається застосування привілеїв чи обмежень до осіб за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Державна політика у сфері надання безоплатної правової допомоги ґрунтується на таких принципах: 1) верховенство права; 2) законність; 3) доступність безоплатної правової допомоги; 4) забезпечення якості безоплатної правової допомоги; 5) гарантоване державне фінансування (ст. 5 Закону).

В Україні склалась неоднозначна ситуація участі адвокатів у системі БПД. Стаття 25 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 р. визначає, що адвокати є суб'єктами надання безоплатної правової допомоги. Проте Закон України «Про безоплатну правову допомогу» (п. 2 ч. 1 ст. 15) обмежує коло суб'єктів надання безоплатної вторинної правової допомоги лише адвокатами, включеними до Реєстру адвокатів, які надають цю допомогу, а отже не враховує конвенційне право особи на вибір адвоката. Крім того створено власні стандарти і правила роботи адвокатів в системі БПД, які конкурують з Правилами адвокатської етики та нормативними актами, які регламентують адвокатську діяльність. Така позиція держави є досить суперечливою, оскільки професійні асоціації адвокатів фактично позбавлені можливості впливати на одержавлену систему БПД, вибір адвокатів для надання правової допомоги значно обмежений «державними

▪ Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

адвокатами», адвокати поза цією системою не можуть виконати свій важливий професійний обов'язок. Все це призводить до зниження ефективності надання адвокатами безоплатної правової допомоги та втрати адвокатурою, як самоврядної професійної інституції, власної незалежності.

Забезпечення права на безоплатну правову допомогу у кримінальному процесі вимагає чіткого окреслення сфери надання юридичних послуг в залежності від виду провадження: кримінального, цивільного, адміністративного, дисциплінарного. Визначальним моментом у даному випадку є тлумачення як національним законодавством, так і ЄСПЛ понять «кримінальне правопорушення», «злочин», «кримінальне обвинувачення».

Аналізуючи трактування Європейським судом кримінально-правової сфери, професор Мікеле де Сальвіа відзначає: «Тут судова практика також виходить із принципу автономності понять «кримінально-правова сфера» і «кримінальне обвинувачення». Їх слід розуміти в тому автономному сенсі, який вони набувають в рамках Конвенції. Стаття 6 не проводить відмінності між головними злочинами та іншими кримінальними правопорушеннями і підлягає застосуванню щодо будь-якої особи, обвинуваченої у вчиненні будь-якого кримінально караного діяння. Конвенція визнає за державами надзвичайно широкі, але не безмежні повноваження у визначенні того, що відноситься до кримінально-правовій сфері. Вони вільні у цьому виборі, і в цілому він вислизає з-під контролю Суду. Конвенція не забороняє, щоб національний законодавець міг вилучити деякі види правопорушень з категорії кримінально караних по внутрішньому праву, що на практиці може служити одночасно і інтересам особистості, і потребам належного відправлення правосуддя, зокрема, в тій мірі, в якій це розвантажує органи правосуддя від розгляду деяких малозначних порушень» [7, с. 86].

-
- Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

Згідно з усталеною практикою Європейського Суду застосовність статті 6 Конвенції в частині, що стосується кримінально-процесуальних аспектів, визначається на основі трьох критеріїв. Ці критерії (їх іноді називають критеріями Енгеля, тому що вони були вперше встановлені в постанові Європейського Суду з прав людини від 8 червня 1976 року про справі «Енгель та інші проти Нідерландів» (ECtHR 8 June 1976, *Engel and others v Netherlands*, № 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72) зовсім недавно підтвердила Велика палата в своєму рішенні у справі «Езех і Коннорс проти Сполученого Королівства» (ECtHR 9 October 2003 *Ezeh and Connors v. the United Kingdom*, no. 39665/98, № 40086/98, § 82).

Прецедентна практика ЄСПЛ засвідчує, що стандарти і принципи надання безоплатної правової допомоги, які Європейський Суд використовує стосовно допомоги захисника у кримінальних справах, поширюються ним і на осіб, що притягаються до дисциплінарної або адміністративної відповідальності. Відповідно на державу покладається позитивний обов'язок забезпечити це право згідно європейських стандартів (Див. справи: ECtHR 8 June 1976, *Engel and others v Netherlands*, no. 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72; ECtHR 9 October 2003, *Ezeh and Connors v. UK*, no. 39665/98 and 40086/98; ECtHR 19 November 2015, *Mikhaylova v. Russia*, no. 46998/08; ECtHR 21 February 1984, *Öztürk v. Germany*, no. 8544/79; ECtHR 25 August 1987, *Lutz v. Germany*, no. 9912/82). Крім того, право на субсидовану юридичну допомогу в рамках Європейської Конвенції про захист прав людини Страсбурзький суд допускає і у цивільному процесі, що закріплено у низці його рішень, зокрема, у справах «Ейрі проти Ірландії» (ECtHR 9 October 1979, *Airey v. Ireland*, no. 6289/73), «Голдер проти Сполученого Королівства» (ECtHR 21 February 1975, *Golder v. the United Kingdom*, no. 4451/70), «Сміл і Моппіс

-
- Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

проти Сполученого Королівства» (ECtHR 15 February 2005, *Steel and Morris v. United Kingdom*, no. 68416/01).

Європейський суд вважає, що підстави і порядок вирішення питання про надання безоплатної юридичної допомоги або відмову від неї повинні виключати сваволю. Аналіз постанов ЄСПЛ дозволяє сформулювати такі стандарти справедливості при вирішенні питання про надання юридичної допомоги: ясність застосовуваних критеріїв оцінки, відсутність надлишкових вимог; винесення мотивованого рішення по заявці на юридичну допомогу; можливість оскаржити відмову в наданні допомоги [4, с. 491-492].

Виходячи зі змісту Статті 6 § 3 (с) Конвенції та рішень ЄСПЛ виокремлюються дві *умови забезпечення права людини на безоплатну правову допомогу*:

- «*умова стану*», відома також як «тест на бідність, нужденність», в основі якого лежить фінансовий критерій, що дозволяє визначити брак у особи достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника;

- «*умова суті*» («тест на наявність інтересів правосуддя»), яка пов'язує надання безоплатної юридичної допомоги з вимогами інтересів правосуддя.

Надання безоплатної правової допомоги за фінансовим критерієм («умова стану»). Спосіб надання безоплатної юридичної допомоги та фінансовий критерій для її отримання визначаються власним розсудом законодавця окремої держави, проте державна система повинна забезпечувати «практичний і ефективний» характер права на таку допомогу. Цей аспект спричинив чимало труднощів для Страсбурзького суду і виявився суперечливим для деяких держав-учасниць Європейської конвенції внаслідок особливостей національного законодавства.

▪ Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

У більшості країн світу зміст поняття безоплатної правової допомоги включає її надання за рахунок державного бюджету повністю або частково залежно від рівня доходів заявника і його родини, в тому числі доходів від належного йому майна. Враховується також склад сім'ї, наявність неповнолітніх дітей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають під опікою та на утриманні особи, що потребує правової допомоги. Сучасні правові системи різних держав передбачають цілу низку механізмів надання безоплатної правової допомоги. В окремих державах така допомога надається виключно в кримінальних справах, в інших – в кримінальних та цивільних в межах одного механізму чи з утворенням окремих механізмів для окремих категорій справ. Водночас законодавство кожної країни у сфері правової допомоги має й певні особливості, в тому числі стосовно умов і порядку надання безоплатної правової допомоги. Остання є однією з гарантій держави щодо реалізації та захисту прав і законних інтересів громадян і полягає в наданні правової допомоги визначеним у законодавстві категоріям населення в порядку і на підставах, передбачених законом, за рахунок бюджетних коштів. Спосіб організації надання безоплатної правової допомоги за рахунок держбюджету визначається місцевими умовами, серед яких – правові традиції, культура та доступний бюджет [6, с. 10].

За відсутності у міжнародному праві конкретних фінансових критеріїв для надання БПД, законодавство окремих країн передбачає, що питання надання такої допомоги визначається, виходячи з доходу особи (стаття 4 Закону Франції, § 8 Закону Норвегії). При цьому законодавство Франції (стаття 5 Закону «Про правову допомогу») відносить до доходу: наявність рухомого та нерухомого майна навіть, якщо воно не приносить прибутку,

-
- Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

за винятком майна, яке неможливо продати чи заставити; доходи чоловіка або дружини — претендента на безкоштовну правову допомогу; доходи інших осіб, які постійно проживають разом з претендентом на безкоштовну правову допомогу. Виняток становлять лише кошти державної допомоги на сімейні потреби та адресної соціальної допомоги. В Англії ж навпаки: будинок, одяг, домашні меблі та знаряддя праці особи, яка отримує правову допомогу, не включаються в її дохід (параграф 3 розділу 12 Закону «Про правову допомогу»). У Німеччині також до доходу не належать: особисте житло/особиста квартира прийнятної розміру; викупна вартість страхування життя; незначні готівкові суми; предмети, які необхідні для здійснення або продовження професійної діяльності, навчання або праці. [8, с. 47-48].

Французьке законодавство теж містить «умову стану» та передбачає врахування матеріального становища особи. Допомога надається у повному обсязі, якщо заявник одержує менше 802 євро на місяць, або в частковому обсязі, якщо його місячний дохід не перевищує 1203 євро. Враховується також вимога щодо серйозності заяви до суду: справа не повинна вважатися такою, що є явно неприйнятною чи безпідставною. Ця вимога, зрозуміло, не застосовується до відповідача в справі, до підсудного, підсудного, обвинуваченого чи засудженого. Як виняток, заяви про надання допомоги приймаються від осіб, що не відповідають зазначеним вище умовам, якщо справа заслуговує на особливий інтерес з огляду на предмет спору чи на передбачувані витрати на процес [9, с. 572]. В Англії, наприклад, Закон 1972 р. про юридичні ради запровадив в Англії цілковито нову систему надання сприяння з юридичних питань як у цивільних, так і в кримінальних справах малозабезпеченим особам. Цю систему частіше називають «25-фунтовою системою», можливо, завдяки її

-
- Умови надання безплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

доступності. Юридичні ради за цією системою надають допомогу в юридичних питаннях особам, доходи яких обмежуються розмірами, встановленими ст. 1 Закону 1974 р. Починаючи з 1976 р. такими особами вважаються ті, дохід яких не перевищує 30 фунтів стерлінгів на тиждень, або такі, що отримують матеріальну допомогу на сім'ю і їх сімейний капітал не перевищує 25 фунтів стерлінгів. [9, с. 174-175].

Законодавство Грузії теж гарантує безоплатну правову допомогу. Відповідні положення КПК містять критерії одержання безоплатної правової допомоги, коли держава оплачує витрати на захист: а) обвинувачений потребує призначення захисника в силу власної незабезпеченості, та б) КПК передбачає обов'язковий захист у справі, а обвинувачений не має адвоката. В таких випадках прокурор або суддя звертається до відповідного органу про призначення захисника за державний кошт, а цей орган звертається до місцевого представництва Служби БПД, яка доручає справу конкретному адвокату. Утім, до організаційної побудови надання БПД в країні зберігається скептичне ставлення – як і до незалежності адвокатів, які працюють у рамках БПД. Основна проблема вбачається в підпорядкуванні Служби БПД, в якості державної юридичної особи, Міністерству виправлення правопорушників і правової допомоги. Це породжує виправдане побоювання щодо збереження адвокатами, які надають послуги БПД, необхідної незалежності та безсторонності, – тим більш, що керівник Служби призначається міністром, а задіяні в наданні БОПД адвокати в більшості випадків вдаються до процедури досягнення угоди про визнання винуватості. [10, с. 178-179].

У Болгарії правовим стандартом прийняття рішення про надання захисника в порядку БПД є «неспроможність оплатити послуги адвоката»

-
- Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

(стаття 94 (9) КПК). Суди в своїй практиці напрацювали порядок, який передбачає, що, запитуючи БПД, обвинувачений водночас декларує свої заробітки та інші доходи, а також наявність будь-якої власності. На основі таких відомостей слідчий і суд вирішують, чи обвинувачений є незаможним і відповідає встановленим у законі вимогам. Якись більш детальні стандарти в судовій практиці не розроблені [10, с. 132-133]. У Литві якщо особа бажає отримати гарантовану правову допомогу, вона подає заяву до Служби правової допомоги разом із документами, які підтверджують її право на одержання БПД [10, с. 228-229].

В Україні згідно п. 1 ч. 1 ст. 14 Закону «Про безоплатну правову допомогу» право на безоплатну вторинну правову допомогу мають особи, які перебувають під юрисдикцією України, якщо середньомісячний сукупний дохід їхньої сім'ї нижчий суми прожиткового мінімуму, розрахованого та затвердженого відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення, інваліди, які отримують пенсію або допомогу, що призначається замість пенсії, у розмірі менше двох прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб.

Подолання значної диференціації підходів до надання БПД в різних країнах особам, які не здатні найняти адвоката за власний кошт, бачиться у прийнятті комплексу міжнародно-правових документів, в яких необхідно встановити мінімальні уніфіковані стандарти такої допомоги. Так, Комітет Міністрів Ради Європи у Рекомендація № R (93) 1 «Про ефективний доступ до закону і правосуддя найбідніших верств населення» (ухвалено 8 січня 1993 року) [11] рекомендував урядам держав-членів сприяти доступу найбідніших верств населення до закону («права на захист законом») шляхом:

- Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

а) заохочення, де це є необхідним, дій з підвищення обізнаності правників щодо проблем найбільш вразливих верств населення;

б) заохочення розвитку служб юридичного консультування для найбільш вразливих верств населення;

с) відшкодування вартості юридичних консультацій для найбільш вразливих верств населення наданням безоплатної правової допомоги, не виключаючи здійснення невеликого внеску особами, які користуються такою допомогою, там, де цього вимагає внутрішнє законодавство;

д) сприяння створенню, коли це видається доцільним, консультаційних центрів у районах проживання бідноти.

За умов існуючих суттєвих розбіжностей у визначенні фінансових критеріїв державами-учасницями Конвенції на БПД, Європейський суд відстоює позицію, згідно якої механізм надання юридичної допомоги повинен бути спрямований на здійснення прав, захищених Статтею 6 (3) (с) Конвенції. ЄСПЛ у своєму рішенні у справі *«Верзель проти Польщі»* вказав, що суд повинен розглянути клопотання заявника про надання безоплатної правової допомоги способом, який зробив би можливим підготовку до подачі касаційної скарги і провадження в його справі у Верховному Суді (ECtHR 13 September 2011, *Wersel v. Poland*, No. 30358/04, para. 52, и ECtHR 14 September 2010, *Subicka v. Poland*, No. 29342/06). На забезпечення реалізації права на захист Європейський суд звернув увагу також у справі *«Берлінський проти Польщі»*: «Суд зауважує, що брак коштів у заявників для того, щоб найняти приватного представника в зв'язку з відкритим проти них кримінальним переслідуванням, не є предметом спору. Так само безперечно, що клопотання заявників про призначення адвоката державою органи влади проігнорували, в результаті чого у перших понад рік не було свого

▪ Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

захисника. Враховуючи, що протягом цього періоду виконано цілий ряд процесуальних дій, зокрема допит заявників та їхнє медичне обстеження..., Суд не бачить жодного виправдання для цього обмеження, яке позбавило заявників права на достатній захист в ході розслідування і судового розгляду. Отже, було порушення пункту 1 і підпункту 3 (с) статті 6 Конвенції» [3, с. 364] (ECtHR 20 June 2002, *Berliński v Poland*, No. 27715/95 і 30209/96, para. 76, 77).

Відзначимо, що у Польщі якщо обвинувачений не має достатньо коштів для залучення захисника за власним вибором, він може клопотати перед судом про призначення захисника *ex officio*. Згідно зі статтею 78 § 1 КПК, заявник повинен «надати достатні докази» своєї нездатності оплатити гонорар адвоката. Теоретично, як тільки обвинувачений підтверджує цей факт, голова суду повинен призначити захисника *ex officio*. Стаття 78 § 1 КПК передбачає, що обвинувачений, який не користується послугами адвоката за вибором, може вимагати призначення захисника при умові що він належним чином обґрунтує, що не спроможний нести витрати на захист без шкоди для необхідного утримання себе або сім'ї. Вимоги, яким має відповідати обвинувачений, що клопоче про призначення захисника *ex officio*, не визначені з достатньою точністю. Внаслідок цього залишається неясним, які докази можуть вважатися належними. За діючим у Польщі положенням суд може відмовити в наданні правової допомоги без чіткого формулювання підстав для такого рішення. Варто підкреслити що таке рішення оскарженню не підлягає. Це призводить до того що польський суд може приймати довільні рішення [12, с. 111-112].

Відсутність у особи коштів на оплату послуг власного адвоката, як умова надання безоплатної юридичної допомоги, не має універсального

▪ Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

визначення і розглядається Європейським судом в контексті конкретних обставин кожної справи та особливостей окремої національної правової системи. Прогалина у тлумаченні Суду з прав людини визначення «достатність коштів», а також наявність у держави права на встановлення відповідного мінімального показника, не знімає питання необхідності наявності достатніх гарантій від свавільного, виборчого визначення права особи на субсидовану правовому допомогу. У справі «*Сантамбоджіо проти Італії*» ЄСПЛ не побачив порушення вимоги статті 6 (1) щодо права на доступ до суду, коли заявнику було відмовлено в БПД на тій підставі, що його статки перевищують встановлену законом межу. Європейський Суд зазначив, що відмова в наданні безоплатної правової допомоги ґрунтувався на законі, а італійська правова система забезпечувала достатні гарантії від вибірковості при визначенні права на отримання безоплатної допомоги захисника (ECtHR 21 September 2004, *Santambrogio v. Italy*, para. 55).

Європейський суд дотримується у своїх рішеннях позиції, що тягар доказування відсутності грошей покладається на особу, яка звертається за наданням йому безоплатної правової допомоги (ECtHR 25 September 1992 року, *Croissant v. Germany*, No. 13611/88, para. 37, і ECtHR 21 June 2011, *Orlov v. Russia*, No. 29652/04, para. 114). Однак ця особа не має доводити «поза всяких сумнівів» брак у неї коштів на оплату свого захисту. У справі «*Пакеллі проти Німеччини*» Страсбурзький Суд поклав в основу свого рішення ознаки того, що заявник не мав можливості оплатити послуги адвоката, врахувавши його посилення на податкову звітність, а також той факт, що заявник був протягом двох попередніх років позбавлений волі і чекав перегляду своєї справи в апеляційному порядку з питань права. З огляду на відсутність ознак протилежного, ЄСПЛ задовольнився тим, що

-
- Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

заявник займається підприємницькою діяльністю в малих масштабах і що його фінансовий стан був скромним, і визнав, що у нього не було достатніх коштів для оплати допомоги адвоката (ECtHR 25 April 1983, *Pakelli v. Germany*, No. 8398/78, para. 34).

Суд з прав людини, враховуючи різні законодавчі підходи держав, розмежовує безоплатність такої допомоги на час провадження по справі та після його закінчення, коли допускається компенсація бюджетних витрат на гонорар адвокатам. Для прикладу, у справі «*Орлов проти Росії*» Суд взяв до відома аргумент заявника про зобов'язання відшкодувати державі плату за послуги адвоката. Суд розглянув в контексті підпункту (е) пункту 3 статті 6 Конвенції, що термін «безкоштовний» має чітке і певне значення: «без оплати, безоплатно», «не стоїть нічого і не має будь-якої ціни, що надається або надається без призначення ціни або платежу» (див. «*Людікке, Белкасема і Коч проти Німеччини*» (Luedicke, Belkacem and Koc v. Germany), від 28 листопада 1978 року, § 40, Series A, 29). ЄСПЛ також врахував особливість національного законодавства. Кримінально-процесуальний кодекс Російської Федерації не встановлює ніякої «перевірки платоспроможності», яка повинна використовуватися для прийняття рішення про те, чи повинна бути надана безкоштовна юридична допомога (див. «*Потанов проти Росії*» (*Potapov v. Russia*), скарга № 14934/03, § 23, від 16 липня 2009 року). Швидше, це питання вирішується з урахуванням наявності або відсутності відмови обвинуваченого при прийнятті обов'язкової юридичної допомоги. Стаття 131 КПК РФ вважає оплату послуг адвоката «судовими процедурами», які, як правило, несе відповідна сторона. Таким чином, очевидно, навіть якщо обвинуваченому представлялася «безкоштовна» юридична допомога, він все одно повинен заплатити за неї після суду. Проте, повне або часткове виключення

▪ Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

залишається можливим, наприклад, через бідність. На підставі наведених позицій Європейський суд вважає допустимим відповідно до Конвенції, що тягар доведення факту відсутності достатніх коштів має бути віднесено на рахунок особи, яка звертається з відповідним проханням. Суд у справі Орлова зазначає, що суми, присуджені до сплати заявником в рамках касаційного провадження в листопаді 2008 року, не були особливо високі (близько 170 євро). Неясно, чи мала ця сума якийсь стосунок до оцінки платоспроможності заявника або іншим відповідним обставинам. Суд прийшов до висновку, що даний розгляд не відповідав вимогам підпунктів (b) і (c) пункту 3 статті 6 Конвенції, в сукупності з пунктом 1 статті 6.

Європейський Суд, трактуючи положення підпункту (c) пункту 3 статті 6 Конвенції, відзначає у справі *«Круассан проти Німеччини»*, що право на безоплатну юридичну допомогу не є абсолютним; така допомога повинна надаватися тільки в разі, якщо обвинувачений «не має достатньо коштів для оплати». Суд вказав, що призначення адвоката відповідно до законодавства Німеччини було вирішено виключно в світлі вимог інтересів правосуддя, а не якої-небудь «перевірки платоспроможності». Таким чином, він зробив висновок, що справа Круассана (Croissant) не стосувалася питання про те, що стаття 6 Конвенції за будь-яких обставин не дозволяє державі згодом повернути вартість безкоштовної юридичної допомоги, що надається обвинувачуваному, у якого не було достатніх коштів на момент судового розгляду (пункт 34 постанови). Страсбурзький Суд у цій справі відзначив, що така система була б несумісною зі статтею 6 Конвенції в тому разі, якщо вона б негативно позначалася на справедливості судового розгляду. Однак ЄСПЛ не може сказати, що ця система дає такий результат в цьому випадку. Призначення трьох захисників у цій справі не суперечить вимогам Шостої статті Конвенції.

-
- Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

Отже, не суперечить цьому положенню і те, що заявник зобов'язаний оплатити їхні гонорари. Національні суди мали право вважати за потребу їх призначити, а суми, що підлягають стягненню на їх користь, не є надмірними (ECtHR 25 September 1992 року, *Croissant v. Germany*, No. 13611/88, para. 33, 34, 36).

Згодом, у справі «*Morris проти Сполученого Королівства*» (ECtHR 26 February 2002, *Morris v. The United Kingdom*, No. 38784/97, para. 89), ЄСПЛ не встановив порушення статті 6 Конвенції у зв'язку з пропозицією юридичної допомоги, яка обкладалася в розмірі 240 фунтів стерлінгів, беручи до уваги рівень чистого доходу заявника в той час. В іншому випадку Суд не встановив порушення статті 6 Конвенції у зв'язку з призначенням громадського захисника, «незважаючи на зобов'язання заявника виплатити невелику частину судових витрат» (див. «*Лагерблом проти Швеції*» (*Lagerblom v. Sweden*), скарга № 26891/95, § 53, від 14 січня 2003 року).

В Україні ця проблема загострилася в зв'язку з тим, що суб'єкти, які мали б перевіряти фінансовий стан особи, яка звернулася за юридичною допомогою, у багатьох випадках фактично самоусунулися від перевірки, тим самим неформально встановивши «презумпцію бідності». Відсутність відповідних механізмів перевірки призвели до того, що адвокати системи БПД надають юридичні послуги, особливо в кримінальному провадженні, невизначеному колу осіб, що суперечить національному законодавству і веде до значних витрат бюджетних коштів.

Крім того, не визначений механізм відповідальності за подання недостовірної інформації про доходи. Національне законодавство також не враховує зміни у майновому стані особи за період надання їй безоплатної

▪ Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

правової допомоги. Провадження іноді тривають роками, проте критерій «нужденності» враховується лише один раз.

Отже, Європейський суд у своїх рішеннях розглядає критерій нужденності як один з основних для призначення правової допомоги, що оплачується державою. Український законодавець також врахував його та закріпив, зокрема, в п. 2 ч. 1 ст. 49 КПК України, п. 1. ч. 1 ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу». Проте спеціалізований закон за критерій узяв дохід всіх членів сім'ї, а в процесуальному кодексі передбачається надання БПД на підставі заявленого підозрюваним, обвинуваченим клопотання про залучення захисника, оскільки за відсутністю коштів чи з інших об'єктивних причин не може його залучити самостійно. Тобто йдеться про «самостійний» дохід лише підозрюваного, обвинуваченого. Вимога Закону «Про безоплатну правову допомогу» щодо врахування доходу всієї сім'ї є більш прогресивною, оскільки дозволяє об'єктивно підійти фінансових можливостей особи захищати себе за допомогою найнятого адвоката та запобігає зловживанням окремих членів фінансово-спроможної сім'ї на отримання юридичної допомоги. Однак положення п. 7 ч. 1 ст. 14 зазначеного Закону нівелюють критерії визначені у ньому, відсилаючи до загальних положень Кримінального процесуального кодексу України, які фактично передбачають можливість надання захисника безоплатно «за необхідності» особі яка «з інших об'єктивних причин не може залучити його самостійно» або коли «обставини кримінального провадження вимагають участі захисника». Відзначимо, що тлумачення зазначених підстав залучення захисника процесуальне законодавство не містить, а, отже, залежить від суб'єктивного угляду окремих суб'єктів права.

-
- Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

Таким чином, можна дійти висновку, що якщо Європейський суд у своїх рішеннях не розглядає право на безоплатну правову допомогу як абсолютне, то в Україні воно формально набуло таких рис, зокрема в кримінальному процесі. Отже необхідно узгодити положення Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про безоплатну правову допомогу», встановивши єдині умови надання безоплатної правової допомоги у відповідності до прецедентної практики Європейського суду з прав людини.

Безоплатна правова допомога в інтересах правосуддя («умова суті»). Друга умова реалізації права особи на юридичну допомогу безоплатно, яка пов'язується Європейським судом з «інтересами правосуддя», дає можливість диференціювати підхід в наданні особі такої допомоги адвокатами з урахуванням забезпечення належного здійснення правосуддя у відповідності до Статті 6 Конвенції. Страсбурзький Суд виділив при цьому три релевантних фактора (параметра) які необхідно враховувати:

- тяжкість злочину і суворість потенційного покарання;
- юридична або фактична складність справи;
- соціальний стан та особисті обставини обвинуваченого.

Всі ці фактори аналізуються в сукупності, але кожен з них може бути підставою для надання безоплатної правової допомоги. Європейський суд в своїх рішеннях звертає також увагу на здатність обвинуваченого розуміти хід процесу і надавати суду відповідні аргументи на свій захист без допомоги адвоката.

Щодо цього питання Джеремі МакБрайд у своїй доповіді відзначив, що в кримінальних справах діє дуже «сильний» обов'язок держави забезпечити захист, і Європейська конвенція в явному вигляді вимагає

▪ Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

надання захисника «коли того вимагають інтереси правосуддя». Захисник повинен брати участь у справі якщо існує можливість призначення покарання у вигляді позбавлення волі, нехай навіть на один місяць; якщо справа носить складний характер; і в разі дисциплінарних розглядів в тюрмах, які можуть привести до продовження терміну ув'язнення [14, с. 32-33].

Отже, універсальним критерієм, наявність якого призводить до неодмінного виникнення права на безоплатну правову допомогу, є *можливість позбавлення волі на підставі вироку*. При цьому строк ув'язнення не має вирішального значення і особа в будь-якому випадку повинна бути забезпечена адвокатом в безоплатному порядку.

Так, у справі «*Бенхем проти Сполученого Королівства*» заявник міг бути покараний, як максимум, трьома місяцями в'язниці. Комісії стосовно організації провадження, зі свого боку, вважала, що коли вирішується питання щодо негайного позбавлення свободи, інтереси правосуддя, в принципі, вимагають присутності правового представника. Європейський Суд встановив, що пан Бенхем беззаперечно не мав достатніх коштів для оплати послуг адвоката.

Отже, єдиним питанням у цій справі, яке мав вирішити Суд з прав людини, полягало у визначенні того, чи вимагали інтереси правосуддя надання п. Бенхему безоплатних адвокатських послуг під час слухання справи в магістратському суді. Для відповіді на це запитання слід Суд взяв до уваги суворість покарання, яке могло бути призначене заявнику в цій справі, та складність справи (див. рішення у справі «*Кваранта проти Швейцарії*» (*Quaranta v. Switzerland*) від 24 травня 1991 року, серія А, № 205, с. 17–18, пункт 32–38). ЄСПЛ відзначив, що в разі існування безпосередньої загрози позбавлення свободи, інтереси правосуддя, як

▪ Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

правило, вимагають забезпечити адвокатську підтримку (див. рішення у справі «*Кваранта проти Швейцарії*», п. 33). У справі, яку розглядав Суд, п. Бенхему загрозувало покарання до трьох місяців ув'язнення. Крім того, правова норма, яку мали застосувати судді магістрату, не була простою. Зокрема, критерій визначення ознак умисної недбалості був важким для розуміння і для застосування, про що свідчить висновок апеляційного відділення Високого суду про те, що наявні у магістратів докази не могли служити обґрунтуванням їхнього рішення. Європейський суд взяв до уваги той факт, що в розпорядженні п. Бенхема були два види правової допомоги. Відповідно до програми «Зелена формула», він мав право до початку слухань справи отримати від соліситора правову консультацію та допомогу тривалістю до двох годин, але ця програма не передбачала оплати правового представника в суді. Допомога у вигляді представництва (допомога «*ABWOR*») надає за певних обставин магістратському суду можливість призначити соліситора, якщо такого вдається знайти в межах територіальної юрисдикції цього суду, для забезпечення безпосередньо в суді представництва сторони, яка в протилежному випадку залишається без представника. Однак п. Бенхем не мав підстав сподіватись, що таке його право буде гарантовано задоволено.

З огляду на суворість покарання, яке загрозувало п. Бенхему, та на складність застосованих правових норм, ЄСПЛ вважає, що інтереси правосуддя — з точки зору необхідності забезпечення справедливого судового розгляду — вимагали надання заявникові безоплатного правового представництва під час провадження в магістратському суді. Отже, було допущено порушення пункту 1 статті 6, взятого в поєднанні з підпунктом с пункту 3 статті 6 Конвенції. (ЕСтНР 10 June 1996 року, *Benham v. UK*, No. 19380/92, para. 30, 59-64).

-
- Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

Негативним наслідком обвинувального вироку, не пов'язаного з позбавленням засудженого волі, але який дає особі право на БПД, є накладення на нього судом матеріальних (фінансових) зобов'язань, наприклад у формі штрафу. При цьому враховується реальна можливість виконання засудженим даного покарання. Наприклад, у справі «Фам Хоанг проти Франції» заявник був звинувачений за правопорушення, пов'язані з протизаконним ввезенням заборонених товарів. Фам Хоанг, будучи засуджений апеляційним судом, звернувся з апеляцією до касаційного суду, маючи намір доводити недотримання вимог закону, а його адвокат подав клопотання про офіційне призначення захисника, так як Фам Хоанг був не в змозі оплатити подальші витрати. У цьому йому було відмовлено під приводом, що його справа не була винятковою. ЄСПЛ постановив, що хоча заявник і не зміг переконати касаційний суд розглянути його апеляцію, відмова в офіційному призначенні захисника зробила цей засіб правового захисту недоступним, і тому не було необхідності в його припиненні. До того ж презумпції за фактом або законом повинні враховувати важливість можливої загрози і зберегти права на захист. Суд наголосив, що розгляд в касаційному суді явно загрожувало для Фам Хоанга, який був оштрафований на один мільйон франків, несприятливими наслідками, і тому його аргументи щодо сумісності презумпції з положеннями статті 6 §§ 1 і 2 Конвенції могли бути належним чином представлені тільки досвідченим захисником. Керуючись такими міркуваннями Європейський суд у своєму рішенні зазначив, що оскільки у заявника не було коштів, а в інтересах правосуддя для ведення справи потрібно призначення офіційного захисника, було допущено порушення статті 6 § 3 (с) Конвенції (ECtHR 25 September 1992, *Pham Hoang v France*, no. 13191/87, para. 40).

- Умови надання безплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

В Україні надання БПД актуалізується в закритих державних системах з «власними» правилами, таких, зокрема, як військова чи пенітенціарна. Європейський суд, звернувши увагу на цю проблему у своїх рішеннях, наголосив, що інтереси правосуддя цілком сумісні з тим, що обвинувачений в рамках військової або тюремної дисциплінарної процедури, що має на увазі розбір дуже простих фактів, захищається самостійно і отримує безкоштовну правову допомогу в обмеженому розмірі для виконання юридичних формальностей при оскарженні (*Енгель проти Нідерландів*, 8 червня 1976 р пп. 89-91) [13, с. 164].

Складнощі з питань факту чи питань права в кримінальному провадженні зобов'язує державу забезпечити право людини на БПД. Відмова від надання такої допомоги в простих справах Страсбурзький Суд не розглядає як порушення положень Європейської Конвенції. Так, наприклад, у справі «*Барсом і Варлі проти Швеції*» ЄСПЛ постановив, що ненадання БПД не становило порушення статті 6 Конвенції, оскільки при слуханні цієї справи шведським судом не розглядалися складні питання права щодо подання податкової звітності. (ECtHR 4 January 2008, *Barsom and Varli v Sweden*, № 40766/06 and 40831/06).

Найбільш резонансною справою, яка стала визначальною у розумінні фактора складності кримінального провадження як підстави надання безоплатної правової допомоги, є справа «*Каранта проти Швейцарії*». У цій справі при простоті фактів спектр потенційних покарань, які міг призначити швейцарський суд, був вельми складним, включаючи можливість поновлення вироку з відкладенням виконання або ж винесення нового вироку (ECtHR 24 May 1991, *Quaranta v. Switzerland*, No. 12744/87, para. 34-36). Європейський суд у своєму рішенні по цій справі зазначає: «Додатковим фактором є складність справи ... яка, щоправда, не

▪ Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

викликала особливих труднощів з боку встановлення фактів... Але результат судового процесу мав велике значення для заявника, оскільки інкриміновані злочини вчинені протягом призначеного йому 1982 року випробувального періоду... Через це кримінальний суд мав як ухвалити постанову про можливість приведення в виконання відстроченого вироку, так і постановити рішення про призначення нового покарання. Участь адвоката в судовому розгляді створила б кращі умови для захисту обвинуваченого, зокрема в зв'язку з тим, що в розпорядженні суду був вибір із широкого спектру каральних заходів. Такі питання, які самі по собі є складними, виявилися тим паче складними для пана Каранта, з огляду на його особисті обставини: він, молода повнолітня особа іноземного походження із соціально незахищених верств, без справжнього професійного підготування, мав чималий список судимостей. Він почав вживати наркотики з 1975 року і, починаючи з 1983 року, робив це майже щодня, а у відповідний період жив разом із своєю родиною на виплати соціального забезпечення. Отже, за обставин, що склалися в справі, він не міг, будучи доставлений особисто до слідчого судді, а згодом до кримінального суду і не користуючись допомогою захисника, викласти свої доводи як слід» [3, с. 365-366].

Соціальне та особисте становище обвинуваченого, як фактор для реалізації права на БПД, включає дієздатність, стан здоров'я, знання мови, соціальний стан, освіта та інші особистісні характеристики особи. В якості додаткової умови перевірки «необхідності відповідно до інтересів правосуддя» Суд розглядає також особисту ситуацію обвинуваченого (ECtHR 23 June 2011, *Zdravko Stanev v. Bulgaria*, no. 20024/04, para. 38). ЄСПЛ передусім враховує ці фактори в контексті можливості особи особисто захищати власні інтереси (*Дивись справи*: ECtHR 4 January 2008,

-
- Умови надання безплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

Barsom and Varli v Sweden; ECtHR 24 May 1991 року, *Quaranta v. Switzerland*; ECtHR 26 September 2000, *Biba v Greece*).

Показовою в цьому контексті є справа «*Тимергалієв проти Росії*» (ECtHR 14 October 2008, *Timergaliyev v. Russia*, № 40631/02) в якій ЄСПЛ визначив в якості підстави для призначення адвоката порушення слуху у підсудного. В своєму рішенні (параграфи 51-60) Європейський суд відзначає, що передбачене Статтею 6 право обвинуваченого на ефективну участь в суді при розгляді кримінальної справи щодо нього або її, загалом включає в себе не тільки право бути представленим, але також і право чути і слідкувати за ходом процесу. Такі права мають на увазі самим поняттям про змагальний процес і також можуть бути виділені з гарантій, що містяться зокрема в підпункті (с) параграфа 3 Статті 6 Конвенції – «захищати себе особисто» (дивись, серед інших, *Barbera, Messegué and Jabardo v. Spain*, judgment of 6 December 1988, Series A no. 146, pp. 33-34, § 78; *Stanford v. the United Kingdom*, judgment of 23 February 1994, Series A no. 282-A, pp. 10-11, § 26; and *S.C. v. the United Kingdom*, no. 60958/00, § 28, ECHR 2004-IV).

«Ефективна участь» в даному контексті передбачає, що обвинувачений повністю розуміє характер судового процесу і те, що йому або їй загрожує, включаючи значення будь-якого покарання яке може бути накладено. Підсудний повинен мати можливість, *inter alia*, пояснити своїм адвокатам його версію подій, вказати будь-які свідчення, з якими він не згоден і ознайомити їх з будь-якими фактами, які повинні бути висунуті в його захист (дивись, наприклад, *Stanford v. the United Kingdom*, cited above, p. 11, § 30; *V. v. the United Kingdom* [GC], no. 24888/94, §§ 85, 89, 90, ECHR 1999-IX; and *S.C. v. the United Kingdom*, cited above, § 29). Обставини справи можуть зажадати від Договірних Держав прийняти результативні

▪ Умови надання безплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

заходи з метою надати можливість заявнику ефективно брати участь в судочинстві (дивись *Liebreich v. Germany* (dec.), no. 30443/03, 8 January 2008).

Більш конкретно щодо ситуацій, коли обвинувачений має погіршення слуху, Комісія встановила, що ця обставина не може виключати кримінального переслідування або зумовлювати висновок про те, що обвинувачений з такою фізичною вадою не міг мати справедливого розгляду справи судом (дивись *Roos v. Sweden*, no. 19598/92, Commission decision of 6 April 1994). У справі «*Роос проти Швеції*» Комісія зазначила, що заявник мав слуховий апарат і мав представника, і зробила висновок, що він мав можливість слухати і стежити за ходом судового процесу.

У справі «*Стенфорд проти Сполученого Королівства*», ЄСПЛ не встановив порушення, яке є наслідком того, що обвинувачений не міг чути деякі зі свідчень, які давались в суді в результаті поганої акустики в залі суду, з огляду на той факт, що його адвокат, який міг чути все про що говорилося, і міг у будь-який час отримувати інструкції від свого клієнта, з тактичною метою вважав за краще не повідомляти судді, який розглядав справу, про труднощі слуху обвинуваченого на будь-якій стадії судових слухань, які тривали протягом шести днів (дивись *Stanford v. the United Kingdom*, §§ 24-32).

У іншому рішенні по справі «*Лієбрейч проти Німеччини*» (*Liebreich v. Germany*), Європейський суд оголосив неприйнятною скаргу заявника про те, що він не міг ефективно брати участь в апеляційних слуханнях у зв'язку з тим, що він перебував під впливом медичних препаратів антидепресантів, які він приймав при проходженні курсу лікування. ЄСПЛ взяв до уваги, що заявник був представлений адвокатом, з яким він міг вільно консультиватися в ході судового процесу і що до розгляду справи в

▪ Умови надання безплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

суді, Німецький суд отримав інформацію від лікаря заявника з питання, чи був він в змозі виступати в суді. Суд також вивчив протокол судового засідання і прийшов до висновку, що заявник ефективно брав участь в судовому процесі.

Протилежний висновок був зроблений у справі *«Кускані проти Сполученого Королівства»* (Cuscani v. the United Kingdom), в якому заявник не міг стежити за рухом судового процесу внаслідок поганого знання англійської мови. Європейський Суд піддав критиці англійські суди за їх повну довіру заяві адвоката про те, що знання англійської мови заявником було адекватним, для того, щоб зрозуміти судовий процес. ЄСПЛ постановив, що це було обов'язком судді самому впевнитися в тому, що відсутність перекладача не заподіє шкоди повноцінній участі заявника в судовому процесі і встановив порушення у тому, що суддя самостійно не оцінив необхідність надання заявнику допомоги перекладача (дивись Cuscani v. the United Kingdom, no. 32771/96, §§ 38-40, 24 September 2002).

На мовну проблему у судовому процесі ЄСПЛ звернув також увагу в справі *«Біба проти Греції»*, в якій встановив порушення Статті 6 § 3 (с) Конвенції, тому що емігрантові, який прибув до Греції без документів і грошей, в касаційному суді не призначили захисника на безкоштовній основі. Європейський суд зазначив, що для заявника було б неможливим підготувати скаргу до грецьких судів без допомоги, оскільки він був іноземцем і не говорив грецькою мовою (ECtHR 26 September 2000, *Biba v Greece*, № 33170/96, para. 29).

Повертаючись до обставин справи *«Тімергалієв проти Росії»* відмітимо, що Європейський суд з прав людини надав значення тому факту, що заявник, здатність якого чути і стежити за ходом судового

-
- Умови надання безплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

процесу була знижена внаслідок погіршення слуху, не був ніким представлений в суді касаційної інстанції. Таким чином, ця справа відрізняється від вищезазначених справ Roos, Stanford та Liebreich де той факт, що заявникам надавалася допомога адвокатом, з яким вони могли вільно консультиватися в ході судового процесу, призвів до того, що Суд не встановив порушення Статті 6 §§ 1 і 3 (с). ЄСПЛ зазначив, що суд касаційної інстанції дійсно не міг нести відповідальність за неявку адвокатів заявника, які були належним чином повідомлені про дату та час розгляду справи судом касаційної інстанції. Однак, останнім захисником справедливості судового процесу був суддя, від якого, після того, як він зіткнувся з неявкою адвокатів, потрібно за національним законодавством призначити захисника обвинуваченому, який був не в змозі захищати себе особисто, через погіршення фізичного стану. Європейський суд неодноразово повторює у своїх рішеннях, що відповідно до статті 6 § 3 (с) Конвенції обвинуваченому надається право мати захисника, самостійно призначеного судом «коли цього вимагають інтереси правосуддя» (дивись *Vaudelle v. France*, no. 35683/97, § 59, ECHR 2001-I, and *Padalov v. Bulgaria*, no. 54784/00, §§ 54 and 55, 10 August 2006). Враховуючи, що погіршення слуху заявника підривало його здатність ефективно брати участь в судовому процесі, інтереси правосуддя вимагали, щоб з метою забезпечення справедливого розгляду справи судом, заявник повинен був мати переваги, пов'язані з наявністю юридичної представництва під час судового процесу в суді касаційної інстанції. З огляду на розглянуте вище, ЄСПЛ робить висновок про те, що в даному випадку мало місце порушення статті 6 § 1 Конвенції в сукупності зі Статтею 6 § 3 (с).

Отже, у рішенні «Тімергалієв проти Росії» Страсбурзький Суд, конкретизувавши власну позицію щодо критеріїв надання БПД, наголосив

-
- Умови надання безплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

на тому, що захисник необхідний особам із захворюваннями і фізичними дефектами, що заважають їм ефективно брати участь в судовому процесі. У випадку його відсутності на державу покладається позитивний обов'язок забезпечити юридичною допомогою таких осіб.

Проте, в окремих випадках, навіть за наявності вищезазначених підстав надання безоплатної правової допомоги, відмова в її наданні не вважається ЄСПЛ порушенням вимог Статті 6 Конвенції. Так, заявники у справі «*Барсом і Варлі проти Швеції*» (ECtHR 4 January 2008, *Barsom and Varli v. Sweden*, № 40766/06 and 40831/06) володіли рестораном. Їх податкові декларації за 2002 і 2003 роки були піддані перевірці на підставі аудиту, проведеного щодо ресторану. В результаті перевірки на них було накладено додатковий податок. Заявники оскаржили це рішення до Окружного адміністративного суду і звернулися за правовою допомогою, посилаючись на своє тяжке фінансове становище і недостатнє знання шведської мови і правової системи країни. Оскільки додаткові податки розглядалися як пов'язані з кримінально-правовим аспектом Статті 6 Конвенції, заявники стверджували, що мають право на безкоштовну юридичну допомогу.

ЄСПЛ визнав скаргу Барсома і Варлі неприйнятною керуючись наступними міркуваннями. Параграф 3 (с) Статті 6 Конвенції гарантує право на безоплатну правову допомогу особам, обвинуваченим у скоєнні злочину, при наявності двох умов: якщо у особи немає достатніх коштів для оплати правової захисту та якщо того вимагають «інтереси правосуддя». При оцінці наявності другої умови повинні братися до уваги: серйозність злочину, суворість можливого вироку, складність справи і особисті обставини обвинуваченого. Справа заявників стосувалася оцінки порівняно нескладних додаткових податків, і їм ніколи не загрожувала

▪ Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

небезпека позбавлення волі. Обидва заявника проживали в Швеції майже 30 років і були підприємцями, які володіли і керували рестораном. Таким чином, було вельми сумнівним, що без юридичної допомоги вони не зможуть адекватно представити свою справу і доводи в національних судах. Крім того, згідно з національним законодавством, шведські адміністративні суди зобов'язані сприяти сторонам у підготовці справи і забезпечувати роз'яснення його обставин, наскільки того вимагає його характер. Зважаючи на вищенаведене юридична допомога не була необхідною для ефективного доступу заявників до правосуддя або для ефективного представлення пояснень у своїй справі.

Перегляд інтересів правосуддя повинен відбуватися на кожній стадії розгляду («Грейнджер проти Сполученого Королівства», пп. 43-48) [13, с. 165]. Так, наприклад, у справа «Ніколаєнко проти України» Європейський суд з'ясував питання про те, чи вимагали «інтереси правосуддя» надання заявникові безоплатної юридичної допомоги у Верховному Суді України. ЄСПЛ у своєму рішенні зазначив, що спосіб, в який мають застосовуватись пункт 1 та підпункт «с» пункту 3 статті 6 Конвенції щодо провадження в судах апеляційної або касаційної інстанцій, залежить від конкретних рис: провадження, проведене в рамках національного правопорядку, слід розглядати в цілому, та враховуючи роль у ньому апеляційного або касаційного суду (див. рішення у справах «Тваліб проти Греції» (Twalib v. Greece), від 9 червня 1998 року, п. 46, Reports 1998-IV, та «Грейнджер проти Сполученого Королівства» (Granger v. the United Kingdom), від 28 березня 1990 року, п. 44, Series A, № 174). Суд вже констатував, що коли особі призначено тяжке покарання, і під час провадження у суді найвищої апеляційної інстанції вона залишається без юридичної допомоги, це не відповідає вимогам статті 6 Конвенції (див. рішення від 28 жовтня 1994

▪ Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

року у справі «Максвелл проти Сполученого Королівства» (Maxwell v. the United Kingdom), п. 40, Series A, № 300-C). За цих обставин Суд доходить висновку, що інтереси правосуддя вимагали надання заявникові доступу до юридичної допомоги у Верховному Суді України. Отже, Європейський суд констатує, що було порушення підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції у поєднанні з пунктом 1 статті 6 Конвенції (ECtHR 15 November 2012, *Nikolayenko v. Ukraine*, no. 39994/06, para. 61-63, 67).

Зазначені судові прецеденти ЄСПЛ знаходяться у відповідності з міжнародно-правовими документами, в яких наголошується на особливому значенні безоплатної юридичної допомоги для захисту окремих *вразливих верств населення*, наприклад осіб, які страждають психічними захворюваннями, іноземців, неповнолітніх, біженців, недосвідчених тощо. Так, Правила ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі, і Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх, пропонують надавати безоплатну правову допомогу всім дітям і підліткам, які притягаються до кримінальної відповідальності: умовою для надання допомоги стає запит з боку неповнолітнього, а його майновий статус або його батьків не має значення. Відповідно, у цих провадженнях надання безоплатної правової допомоги може розглядатися в якості безумовного вимоги з боку міжнародної спільноти.

Результати проведених досліджень свідчать, що забезпечення безоплатної правової допомоги є ахіллесовою п'ятою багатьох країн Європи. Стандартний порядок перевірки наявності умов по суті провадження для надання особі безоплатної правової допомоги мають лише трохи більше половини держав Європейського союзу, а застосовувані підходи до оцінки фінансового стану особи та встановлені

▪ Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

порогові показники здатності заплатити за юридичну допомогу помітно різняться. В багатьох країнах не існує якогось стандартного методу оцінки матеріального стану претендентів на безоплатну правову допомогу. Порядку забезпечення такої допомоги часто бракує чіткості; також часто буває важко зрозуміти, яким чином відповідні органи доходять своїх рішень. Рівно в половині держав ЄС закон не встановлює того максимального строку, впродовж якого має бути прийняте рішення по заяві про надання безоплатної правової допомоги. В багатьох країнах у разі призначення захисника державою на безоплатній основі одержувач правової допомоги не в змозі вплинути на кандидатуру цього захисника [10, с. 65].

В Україні надання безоплатної правової допомоги «за умовою суті» передбачено в Законі України «Про безоплатну правову допомогу» та в процесуальних кодексах. Особливої уваги заслуговує п. 3 ч. 1 ст. 49 КПК України згідно якого слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд зобов'язані забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні у випадках, якщо вони вирішать, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника, а підозрюваний, обвинувачений не залучив його. У цьому випадку застосовується єдиний критерій – «обставини кримінального провадження», який має абстрактний характер та довільне тлумачення. Захисник може також бути залучений слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом в інших випадках, передбачених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги. Такі конкретні випадки передбачені в ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», гарантуючи забезпечення захисту, насамперед, особам, які знаходяться у «вразливому становищі». Суб'єкти прийняття зазначених процесуальних рішень зазвичай, не враховують судову практику ЄСПЛ та можливість

-
- Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

відновити права особи на захист за «умови інтересів правосуддя», а керуються «стандартними» процедурами надання БПД.

Отже, законодавство України передбачає залучення захисника для здійснення захисту за призначенням за умови, яка трактується Європейським судом як «умова суті», тобто коли цього вимагають «інтереси правосуддя».

Висновки та пропозиції. Таким чином, національне законодавство доцільно привести у відповідність до положень Європейської конвенції і до постановлених на її основі рішень Європейського суду, що дозволить уникнути негативних для держави рішень зазначеного суду.

Зокрема, необхідно впровадити стандартний порядок перевірки наявності умов для надання особі безоплатної правової допомоги. Необхідно також впровадити стандартний метод як оцінки, так і подальшої перевірки матеріального стану претендентів на безоплатну правову допомогу. Безоплатна правова допомога захисника у контексті Статті 6 § 3 (с) Конвенції має надаватися у період «нужденності», коли особа не має можливості оплатити послуги власного адвоката. Законодавство України має врахувати зміни майнового стану особи та членів його сім'ї за період надання БПД та передбачити механізм моніторингу у встановлених часових межах. У разі встановлення факту подання особою неправдивих відомостей або фальшивих документів, що стали підставою для віднесення особи до категорій осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу має бути передбачена відповідальність та деталізована процедура компенсації витрат державних коштів. Процедура надання такої допомоги повинна бути максимально конкретизована і приведена у відповідність до ключових рішень Страсбурзького Суду.

-
- Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

Європейський досвід забезпечення реалізації права особи на захист засвідчує, що правова допомога може надаватися адвокатами безоплатно в різних формах. Проте в Україні вона обмежується законодавством лише державною системою БПД. Доцільно передбачити в українських законах альтернативні форми надання адвокатами юридичної безкоштовної допомоги, зокрема, легалізувати такий порядок надання допомоги як «pro bono». Для цього необхідно доповнити статтю 25 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» відповідною нормою щодо допомоги pro bono адвокатами, що дозволить подолати існуючу законодавчу прогалину.

Необхідно підвищити роль професійних асоціацій адвокатів у сфері регулювання надання БПД, враховуючи потенційну небезпеку формування системи «державних захисників», підконтрольної органам виконавчої влади, що дозволить підвищити ефективність механізмів правозахисту в контексті реалізації положень Європейської Конвенції та низки інших міжнародних та національних нормативних актів.

Європейський суд розглядає національні суди країн як основний орган, який у своїх рішеннях реалізує позитивний обов'язок держави щодо забезпечення права особи на юридичну допомогу. Аналіз рішень ЄСПЛ свідчить про необхідність посилення функції судового контролю, зокрема і в Україні, щодо порушень права особи на захист на всіх стадіях провадження в контексті дотримання вимог Європейської конвенції. У разі виявлення порушення конвенційного права особи, суд «останній захисник справедливості» керуючись національним процесуальним законодавством та прецедентами ЄСПЛ, щодо забезпечення «інтересів правосуддя», зобов'язаний припинити таке правопорушення з метою забезпечення процедури «справедливого правосуддя».

-
- Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

З метою наближення юридичної практики в Україні до позицій Європейського суду, які відображені в його судових прецедентах, доцільно рекомендувати українським суддям обґрунтовувати свої рішення, щодо залучення адвоката на безоплатній основі, посилаючись на відповідні рішення ЄСПЛ, тим самим нівелюючи суперечності українського законодавства. За умов врахування прецедентної практики Європейського суду, вдасться реалізувати вимоги Конвенції щодо надання правової допомоги – платної чи безоплатної – у спосіб «практичний і дієвий», а не «теоретичний та ілюзорний».

Перспектива подальшого дослідження даної проблеми вбачається в розробці окремих питань щодо права вибору адвоката особою, якій надається безоплатна правова допомога, права на безперешкодну комунікацію адвоката та клієнта, права на захист на різних стадіях провадження.

Список використаних джерел

1. Яновська О. Г. Європейські стандарти надання безоплатної правової допомоги в кримінальному судочинстві: проблеми реалізації в Україні / О. Г. Яновська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція. – 2013. – Вип. 6-1(2). – С. 199-202.

2. Нор В.Т. Сприяння захисту як необхідна умова забезпечення реалізації засади змагальності у кримінальному провадженні / В.Т. Нор // Матеріали IV Міжнародної наук.-практ. конференції «Маліновські читання», м. Острог, 13-14 листопада 2015 р. – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2015. – 260 с.

3. Макбрайд Джеремі. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес [Текст] : [посібник] / Джеремі Макбрайд ; [пер. Д.

▪ Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

Шкрьоба] ; Рада Європи, Ген. директорат з прав людини і прав. питань. – К. : К.І.С., 2010. – 576 с.

4. Стандарты справедливого правосудия: международные и национальные практики / [Воскобитова М. Р., Диков Г. В., Насонов С. А. и др.] ; под ред. Т. Г. Морщаковой. – Москва: Мысль, 2012. – 583 с

5. Основні положення про роль адвокатів: ООН, Міжнародний документ. Прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам у серпні 1990 року: [Електронний ресурс] / Верховна Рада України – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_835

6. Бова. Є.Ю. Організація безоплатної правової допомоги в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / Є.Ю. Бова. – К., 2009. – 21 с.

7. Комментарий к Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практике ее применения / Под общ. ред. д. ю. н., проф. В. А. Туманова и д. ю. н., проф. Л. М. Энтина. — М.: Изд-во НОРМА, 2002. — 336 с.

8. Правова допомога: Зарубіжний досвід та пропозиції для України / Автори-упорядники О.А. Банчук, М.С. Демкова. — К.: Факт, 2004. — 504 с.

9. Гловацький І. Ю. Адвокатура зарубіжних країн. Англія. Німеччина. Франція [Текст] : навч.-практ. посібник / І. Ю. Гловацький. – К. : Атіка, 2007. – 588 с.

10. Кейп Е., Наморадзе З. Ефективний захист у кримінальному процесі в країнах Східної Європи: Болгарія, Грузія, Литва, Молдова, Україна / Е. Кейп, З. Наморадзе. – К.: Міжнародний фонд «Відродження», 2012 – 516 с.

▪ Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

11. Про ефективний доступ до закону і правосуддя найбільш вразливих верств населення: Рекомендація № R (93) 1 Комітету Міністрів Ради Європи від 8 січня 1993 р.: [Електронний ресурс] / Верховний Суд України – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B).

12. Боярски Л. Доступ к бесплатной правовой помощи в Польше: Отчет по мониторингу / Лукаш Боярски. – Варшава: Хельсинкский Фонд по Правам Человека. – 2003. – 188 с.

13. Виткаускас Д., Диков Г. Защита права на справедливое судебное разбирательство в рамках Европейской конвенции о защите прав человека. Серия пособий Совета Европы [Текст] / Д. Виткаускас, Г. Диков; Совет Европы (Страсбург, 2012). – Воронеж : Элист, 2012. – 211 с.

14. Доступ к правосудию. Проблемы бесплатной юридической помощи в странах Центральной и Восточной Европы: Справочник материалов и документов / Ред. Л. Резниченко – Интерайтс, 2004 – 684 с.

Оверчук С. В.

Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини

Статтю присвячено дослідженню проблем надання безоплатної правової допомоги в країнах Європи, в тому числі і в Україні, в контексті дотримання вимог статті 6 § 3 (с) Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У статті проведено аналіз рішень Європейського суду з прав людини в яких визначені умови надання особі правової допомоги на безоплатній основі: за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника («умова стану») та коли цього вимагають інтереси правосуддя («умова суті»). Розглянуто практику

▪ Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

Європейського суду з прав людини щодо основних релевантних факторах, які обумовлюють умови надання юридичної допомоги за рахунок держави: тяжкість злочину та суворість потенційного покарання; юридична або фактична складність справи; дохід, майновий стан; соціальний стан та особисті обставини особи, які включають її дієздатність, стан здоров'я, знання мови, освіту, вік тощо. На підставі досліджень судових прецедентів та законодавства європейських країн виявлені проблеми та прогалини у визначенні умов надання безоплатної правової допомоги та у механізмі забезпечення конвенційного права особи на захист в цілому. Сформульовано й обґрунтовано пропозиції стосовно вдосконалення законодавства та юридичної практики щодо надання безоплатної правової допомоги.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, судовий прецедент, безоплатна правова допомога, право на захист, адвокат, Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.

Оверчук С. В.

Условия предоставления бесплатной правовой помощи в контексте прецедентной практики Европейского суда по правам человека

Статья посвящена исследованию проблем предоставления бесплатной правовой помощи в странах Европы, в том числе и в Украине, в контексте соблюдения требований статьи 6 § 3 (с) Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. В статье проведен анализ решений Европейского суда по правам человека в которых определены основные условия предоставления лицу правовой помощи на безвозмездной основе: при недостатке средств для оплаты услуг защитника («условие состояния»)

-
- Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

и когда этого требуют интересы правосудия («условие сущности»). Рассмотрена практика Европейского суда по правам человека по основным релевантным факторам, обуславливающих условия предоставления юридической помощи за счет государства: тяжесть преступления и суровость потенциального наказания; юридическая или фактическая сложность дела; доход, имущественное положение; социальное положение и личные обстоятельства лица, включающие его дееспособность, состояние здоровья, знание языка, образование, возраст и т.д. На основании исследований судебных прецедентов и законодательства европейских стран выявлены проблемы и пробелы в определенных условиях предоставления бесплатной юридической помощи и в механизме обеспечения конвенционного права человека на защиту в целом. Сформулированы и обоснованы предложения по совершенствованию законодательства и юридической практики по оказанию бесплатной правовой помощи.

Ключевые слова: Европейский суд по правам человека, судебный прецедент, бесплатная правовая помощь, право на защиту, адвокат, Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод.

Overchuk S. V.

Terms of legal aid in the context of the case-law of the European Court of Human Rights

The article is devoted to the problems of legal aid in Europe, including in Ukraine, in the context of the requirements of Article 6 § 3 (c) of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms. The article analyzes the European Court of Human Rights in which the conditions for a person to legal assistance free of charge, not sufficient means to pay for legal assistance (

-
- Умови надання безплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

«condition status») and when the interests of justice require («Terms of fact»). The practice of the European Court of Human Rights on key relevant factors that determine the conditions of legal aid by the state: the severity of the crime and the severity of the potential sentence; legal or factual complexity of the case; income, property; social position and personal circumstances of the person, which include its capacity, health, language, education, age and so on. Based on research of judicial precedents and European law any issues and gaps identified in terms of free legal aid and a mechanism to ensure the Convention to protect individual rights in general. Formulated and justified proposals on improvement of legislation and legal practice regarding free legal aid.

Key words: European Court of Human Rights, judicial precedent, legal aid, the right to defense counsel, the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms.

-
- Умови надання безплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.